

پایداری، توسعه و محیط زیست، دوره دوم، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۰، صص ۲۱-۴۰

تبیین مولفه‌های دستیابی به توسعه پایدار محیطی در ساختار مدیریت شهری کلانشهر تبریز

علیرضا زبردست^۱

رسول درسرخوان^{۲*}

darskhanrasool@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۷/۰۷

چکیده

زمینه و هدف: برای دستیابی به توسعه پایدار در ساختار مدیریت شهری شهرهای ایران بالاخص کلانشهرها، باید الگوی مشخصی برگرفته از ویژگی‌ها و ابعاد این مفهوم و کیفیات بستر هدف یعنی زمینه ایران ترسیم شود. هدف اصلی تحقیق حاضر تبیین مولفه‌های دستیابی به توسعه پایدار محیطی در ساختار مدیریت شهری کلانشهر در تبریز می‌باشد.

روش بررسی: در این تحقیق، با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی عرفی یا قراردادی: طبقه‌ها، طبقه‌های فرعی و زیرطبقه‌های ساختار الگوی مدیریت شهری توسعه پایدار-مبنا در کلانشهرهای ایرانی با تاکید بر کلانشهر تبریز تبیین شد. ابزار جمع‌آوری داده‌ها از طریق مصاحبه عمیق و چهره به چهره نیمه ساختاریافته با ۲۳ کارشناس مرتبط با هدف‌های تحقیق و با نمونه‌گیری هدفمند با حداکثر تنوع تا زمان دستیابی به اشباع داده‌ها، بود.

یافته‌ها: پس از تحلیل داده‌ها، ۴ طبقه، ۲۰ طبقه‌ی فرعی، ۹۹ زیرطبقه، صورتبندی شد. ظرفیت‌های اقتصادی، فرهنگی-اجتماعی، نهادی و زیست محیطی-کالبدی به عنوان مولفه‌های دستیابی به توسعه پایدار برای اولین بار در ساختار مدیریت شهری کلانشهرهای ایران تبیین گردید.

بحث و نتیجه‌گیری: در نتیجه برای رسیدن به توسعه پایدار باید به ساختار مدیریت شهری توجه بسیاری شود.

واژه‌های کلیدی: توسعه پایدار؛ مدیریت شهری؛ کلانشهر تبریز؛ پایداری شهری؛ تحلیل محتوای کیفی.

۱- دانشجوی دکتری شهرسازی، گروه شهرسازی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران

۲- استادیار گروه معماری و شهرسازی، واحد تبریز، دانشگاه آزاد اسلامی، تبریز، ایران. (مسئول مکاتبات)

Explaining the components of achieving sustainable environmental development in the urban management structure of Tabriz metropolis

Alireza Zabardast¹

Rasool Darskhan^{1*}

darskhanrasool@gmail.com

Received: September 29, 2021

Accepted: January 4, 2022

Abstract

Background and Aim: In order to achieve sustainable development in the urban management structure of Iranian cities, especially metropolises, a specific model based on the characteristics and dimensions of this concept and the qualities of the target context, ie the context of Iran, must be drawn. The main purpose of this study is to explain the components of achieving sustainable environmental development in the urban management structure of the metropolis in Tabriz.

Methods: In this study, using the method of customary or conventional qualitative content analysis: the categories, sub-classes and subclasses of the structure of the urban management model of sustainable development-based in Iranian metropolises were explained with emphasis on the metropolis of Tabriz. The data collection tool was semi-structured in-depth face-to-face interviews with 23 experts related to the research objectives and purposeful sampling with maximum diversity until data saturation was achieved.

Results: After analyzing the data, 4 floors, 20 sub-classes, 99 sub-categories were formulated. Economic, cultural-social, institutional and environmental-physical capacities as components of achieving sustainable development were explained for the first time in the urban management structure of Iranian metropolises.

Discussion and Conclusion: As a result, in order to achieve sustainable development, much attention must be paid to the structure of urban management.

Keywords: Sustainable Development; Urban Management; Iran's metropolises; Urban Sustainability; Qualitative content analysis.

1- PhD Student of Urban Planing, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

2- Assistant Professor, Department of Architecture and Urban Planning, Tabriz Branch, Islamic Azad University, Tabriz, Iran.

مقدمه

توسعه یک فرآیند چند بعدی در نظر گرفته می شود که برای رسیدن به آن باید بسترها، توانمندی ها، تنگناها و عوامل دیگر در یک سرزمین شناسایی شود تا بتوان به اهداف توسعه پایدار دست یافت (۱). توسعه پایدار و ابعاد چندگانه آن مفاهیم نوینی هستند که امروزه در بیشتر کشورها مدنظر قرار گرفته اند. علت اساسی توجه به سیاست های این توسعه، محدود بودن امکانات و نامحدود بودن نیازها و خواستگاه بشر است (۲) این نوع توسعه اگرچه مفهومی جدید و امروزی است، اما به لحاظ وسعت حوزه کاربرد آن تاثیرات عمیقی بر مفاهیم سیاسی، اقتصادی و اجتماعی جوامع بشری نهاده است (۳). مبحث توسعه پایدار در دهه های اخیر بخش وسیعی از ادبیات برنامه ریزی شهری را به خود اختصاص داده است (۴). امروزه شهرسازی با تبعیت از مدل های کلیشه ای توسعه شهری (عمدتاً متجدد) که نسبت به شرایط و خصوصیات بومی بی اعتنا است، نه تنها شرایط ناپایداری را در شهرها پدید آورده بلکه ناپایداری مناطق اطراف را نیز به دنبال داشته است (۵). در کشورها و مناطق مختلف جهان، رویکردها و استراتژی های توسعه پایدار شهری یکی از مباحث مهم و از اولویت های اول برنامه ریزی آن ها می باشد (۶). در ایران نیز روند توسعه شهرها و بویژه کلانشهرهای کشور نیز همچون دیگر کشورهای در حال توسعه در راستای پایداری نبوده است.

رسیدن به توسعه پایدار شهری نیازمند به کارگیری ابزارها و سلیقه ها و نیروهای متفاوت تشکیل دهنده سیستم شهر است (۷). شهرنشینی، افزایش جمعیت شهرها و به دنبال آن توسعه ی شهرها از ویژگیهای عصر حاضر است و توسعه ی پایدار در گرو داشتن برنامه ریزی و مدیریت کارآمد است (۸). ارزیابی مجموعه ی مباحث توسعه پایدار در قالب سیاست های عمومی و خصوصی که مستلزم عملکردهای مدیریتی است و حصول به آن اهمیت نهادهای دولتی را مورد تاکید قرار می دهد. نهادهای دولتی باید به عنوان وسیله ی ایجاد هماهنگی و تعادل بین نیروهای مختلف باشند و خود نیز قدرتی در حد معقول از منظر توسعه پایدار شهر، را در دست بگیرند (۷). به منظور توسعه و

پشتیبانی عملکردی توسعه پایدار شهری، بسیاری از دست-اندرکاران توسعه معتقدند که محدودیت های متعددی مانند منابع انسانی و مالی، فقدان مقررات الزام آور در خصوص انتخاب و پشتیبانی و فقدان خطوط راهنما و راهنمای سیاست ها از جانب مقامات ملی وجود دارد. مدیریت شهری عبارت از اداره امور شهر به منظور ارتقاء سطح پایدار مناطق شهری، با در نظر داشتن و پیروی از اهداف، سیاست های ملی، اقتصادی و اجتماعی کشور است. یکی از راهبردهایی که می توان ارتقاء سطح پایدار مناطق شهری را تامین و عملیاتی نمود، توسعه پایدار مبتنی بر سیستم مدیریت شهری است. شهر به عنوان یک منبع توسعه مطرح است و جایگاه مدیریت شهری در روند توسعه شهر و بهبود سکونتگاه های شهری نقش بسیار مهم و تعیین کننده دارد (۹). سیستم مدیریت شهری اصولاً به عنوان یک سطح و رده فضایی مدیریت محلی برای اداره همه امور یک شهر به عنوان یک واحد فضایی مطرح است (۱۰). از دیدگاه دیگر، می توان مدیریت شهری را در مسیر یک توسعه قانونمند و پایدار مورد توجه قرار داد. از دیدگاه سیستمی، نظام مدیریت شهری عبارت است از یک سازمان متشکل از تمام عناصر و اجزای رسمی و غیر رسمی ذیربط و موثر در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی و کالبدی حیات با هدف اداره، هدایت، کنترل و توسعه همه جانبه و پایدار شهر مربوطه (۱۱). مدیریت شهری را می توان عبارت از بر عهده گرفتن نقشی فعال در توسعه، مدیریت و هماهنگ سازی منابع برای دستیابی به توسعه شهری دانست (۸، ۱۲).

در حال حاضر تبیین نقش سیستم مدیریت شهری در توسعه پایدار شهر، در واقع شناخت نحوه تاثیرگذاری ظرفیت های اجتماعی، اقتصادی، نهادی، سیاسی، اجرایی و جوامع شهری در افزایش پایداری و شناسایی ابعاد مختلف پایداری در شهرها است. از این رو توسعه پایدار در سیستم مدیریت شهری یکی از مهم ترین ابعاد برنامه ریزی شهری در راستای پاسخگوبودن سیستم و بهبود بخشی برای شهرهای ایران می بایست مورد توجه تصمیم گیران و برنامه ریزان قرار گیرد. بنابر اهمیت مسأله، تحقیق حاضر

به تبیین نقش مدیریت شهری در تحقق توسعه پایدار شهری برآمده از نظر کارشناسان و خبرگان حوزه های مختلف مرتبط با مقوله شهر پرداخته است.

حسینی و همکاران (۴) در مقاله ای به سنجش میزان پایداری و تحلیل عوامل موثر بر دستیابی به توسعه پایدار در محلات شهری نمونه موردی شهر مهاباد پرداخته اند و ابعاد: جمعیتی- اجتماعی، اقتصادی، کالبدی، زیست محیطی، خدماتی و تجهیزاتی، و بهداشتی-درمانی به عنوان ملاک های ارزیابی مدنظر بوده است. هدف این تحقیق، تحلیل وضعیت پایداری محله های شهر مهاباد براساس سطح مطلوب و ایده آل شاخص های توسعه پایدار و همچنین تبیین عوامل اثرگذار بر ارتقا توسعه پایدار در محلات مورد مطالعه بوده است. براساس نتایج این تحقیق، تاثیر مثبت و معنادار ارتقا سطح: بعد اقتصادی بر بعد اجتماعی، بعد اجتماعی بر زیست محیطی، بعد بهداشتی-درمانی، مشاهده شد.

بیکدلی و همکاران (۱۳) در تحقیقی به ارائه ی یک مدل راهبردی برای دستیابی به توسعه پایدار شهری در کلانشهر مشهد پرداخته است. در این تحقیق انواع مدل های توسعه پایدار شهری همچون بوم شهر؛ شهر فشرده؛ و شهر هوشمند، مدنظر تحلیل قرار گرفته اند. این مدل شامل ابعاد: کالبدی با مولفه های فرم شهر، حمل و نقل، فضای سبز و انرژی خورشیدی؛ زیست محیطی با مولفه های محیط زیست پایدار، کیفیت زندگی محیطی و انرژی تجدید پذیر؛ اقتصادی با مولفه های رفاه اقتصادی، هزینه های زیربنایی و بازار ملک و املاک؛ اجتماعی با مولفه های همبستگی اجتماعی، مدیریت و کیفیت زندگی اجتماعی؛ و مدیریت سیستمی با مولفه های مدیریت سازمانی، رویکرد سیستمی و برنامه ریزی جامع، است.

خاتون آبادی (۱۴) در پژوهشی با عنوان جنبه هایی از توسعه پایدار؛ اندیشه تا کنش، به تدوین نظری و عملی زمینه های مرتبط با توسعه پایدار و نیز توسعه انسانی پرداخته است. براساس یافته های این پژوهش توسعه پایدار فرآیندی است که بطور همزمان توسعه سرمایه اقتصادی، سرمایه محیطی، سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی را مورد توجه قرار می دهد. تحقق

جامعه پایدار، بدون تغییر افکار، ارزش های اخلاقی و مفاهیم ممکن نیست. مشکل عمده در این است که اکثر باورهای اساسی کنونی ما در تضاد با ارزش های نوبنیاد هستند، ارزش هایی که بنیان جامعه ای پایدار (کم تخریب و با حداقل آنتروپی) در گرو اعتقاد به آنها می باشد و این خود چالشی بزرگ است.

لاله پور و همکاران (۱۵) در تحقیقی با عنوان ساختار مدیریت شهری ایران با تأکید بر تحولات کالبدی شهرها پرداخته است. براساس یافته های این تحقیق تمرکزگرایی در ساختار مدیریتی کشور، منجر به محدودیت اختیارات مدیریت شهری در موضوعات شهری گردیده است. همچنین نشانگر غلبه عناصر حکومتی و دولتی در سیاست گذاری ها، برنامه ریزی و مدیریت فضایی شهرها و ضعف جایگاه ذاتی شهرداری و شورای شهر در فرآیند مدیریت شهری است. نتایج حاصل از بررسی وظایف رسمی عناصر مدیریت شهری و قلمرو فضایی آنها، حاکی از وجود ناهماهنگی ها و تفرق هایی در ساختار مدیریت شهری است. این تفرق ها در عرصه هدایت و کنترل تحولات کالبدی- فضایی شهرها در حوزه هایی چون مدیریتی، سیاسی، قلمرویی و سیاستی صورتبندی گردیده است. مرصوصی و همکاران (۵) در مقاله ای با عنوان ارزیابی توسعه پایدار کلان شهر تبریز با هدف شناخت و تحلیل امکانات و محدودیت های توسعه پایدار کلانشهر تبریز با استفاده از شاخص های منتخب پرداخته اند.

یانگ و همکاران (۱۶) در تحقیقی با عنوان تحلیلی بر سطوح توسعه شهری پایدار و روندها در شهرهای چینی که با روش تحلیل بی بعد خطی انجام شده است، به ارزیابی ۲۸۷ شهر در مناطق مرکزی، شرقی و غربی چین پرداخته است. براساس یافته های این تحقیق، اکثر شهرهای مناطق مرکزی چینی توسعه پایدار داشته اند. از شهرهای مناطق غربی و شرقی تعداد کمی توسعه به معنای پایدار را داشته اند. توسعه پایدار شهرهای مربوط به مناطق شرقی، دیر آغاز شده و سطوح توسعه پایدار ضعیف بوده و در مناطق غربی خوب است. همچنین این تحقیق براساس تجارب و یافته های برآمده از ساختار تحلیلی

در ساختار مدیریت شهری کلانشهرهای ایران با تاکید بر کلانشهر تبریز در سال ۱۳۹۹ انجام گرفت. جامعه پژوهش شامل کارشناسان و خبرگان آکادمیک و فنی- تجربی در شهر تبریز بودند و نوع نمونه گیری این پژوهش از نوع هدفمند و با حداکثر تنوع بر حسب سن، جنسیت، تخصص، مقطع تحصیلی، سبکه ی فعالیت (آکادمیک و فنی) و تجارب، برای دستیابی به اطلاعات جامع و غنی از دیدگاه های مختلف، مدنظر بود. تحلیل محتوای کیفی، رویکردی برای تفسیر ذهنی محتوایی داده‌های متنی از طریق فرآیندهای طبقه‌بندی نظام‌مند، کدبندی و درون‌مایه- سازی یا طراحی الگوهای شناخته شده می‌باشد (۱۹). تحلیل محتوای کیفی، شیوه‌ای مناسب برای بدست آوردن نتایج معتبر و پایا از داده‌های متنی به منظور ایجاد دانش، ایده‌های جدید، ارائه ی حقایق و راهنمای عملی برای توصیف عملکرد است (20). در این پژوهش از رویکرد تحلیل محتوای کیفی عرفی یا قراردادی بهره گرفته شد؛ به گونه ای که اطلاعات به طور مستقیم از مشارکت‌کنندگان مورد مطالعه بدون تحمیل طبقات از پیش تعیین شده و یا دیدگاه‌های نظری قبلی کسب می‌گردد (21). اطلاعات جمع آوری شده از طریق مصاحبه و از طریق تداعی معنا تحلیل می‌شوند و نظریه‌های از پیش موجود جایگاهی ندارند (22). دانش تولید شده در این روش براساس دیدگاه واحد و منحصر به فرد مشارکت‌کنندگان و از داده‌های واقعی متن می- باشد و کدها و طبقات به طور مستقیم و به صورت استقرایی از داده‌های خام استخراج می‌گردد (23). در این حالت پژوهشگران از به کار بردن طبقات پیش پنداشته می پرهیزند و در عوض ترتیبی می‌دهند که طبقات از داده ها ناشی می شوند (24). به نوعی تحقیق با یک چارچوب نظری از پیش تعریف شده یا یک سری مفهوم آغاز نمی شود. روند تحلیل داده‌ها براساس گام‌های پیشنهادی توسط گرانهمیم و لندمن انجام شد (22) که عبارتند از: ۱- پیاده‌سازی مصاحبه‌های انجام شده و مرور چندین باره ی آن‌ها به منظور پیدا نمودن درک صحیحی نسبت به کل موارد پیاده شده؛ ۲- استخراج واحدهای معنایی و دسته بندی نمودن آن‌ها تحت عنوان واحدهای فشرده، ۳- خلاصه و دسته‌بندی نمودن واحدهای فشرده و انتخاب برچسب مناسبی برای آن‌ها،

آن، پیشنهاداتی در راستای کنترل سیاست‌ها و قواعد و مقرراتی در خصوص توسعه شهری پایدار داده است.

کلوپ و پت رتا (۱۷) در تحقیقی با عنوان اهداف توسعه پایدار شهری: شاخص‌ها، پیچیدگی و سیاست‌های سنجش شهرها به بررسی برخی مشکلات پیرامون بکارگیری این اهداف به مثابه یک ابزار برای بهبود شهرها پرداخته است. براساس یافته‌های این تحقیق، گذشته از پیچیدگی زیاد و چالش‌ها، اهداف توسعه پایدار شهری ظرفیت‌ها و پتانسیل‌هایی برای ترغیب و راهنمای ملزم برای اصلاحات در شهرها هستند. از نظر این تحقیق نهاد های محلی، نورآوری های آگاهانه و جامع و جمع‌آوری اطلاعات حساسیت‌های بستر یا کانتکست و کنترلی می‌تواند نقش موثری داشته باشد.

اهوننیومی و همکاران (۱۸) در تحقیقی با عنوان تفاوت های بین شهر هوشمند و پایدار چیست؟ به بررسی ۱۶ ابزار تنظیم شده و چهارچوب ارزیابی شهری (هشت مورد شهر هوشمند و هشت مورد شهر پایدار) متشکل از ۹۵۸ شاخص در قالب ۱۲ بخش، پرداخته است. در واقع کارایی ابزار شهر پایدار و هوشمند را مورد بررسی براساس یافته‌های این تحقیق، بطور کلی هدف از شهرهای هوشمند، بهبود پایداری با کمک فن‌آوری است. یکی دیگر از یافته‌ها این است که به عنوان چارچوب پایداری شهری که شامل تعداد زیادی از شاخص‌های اندازه‌گیری پایداری زیست محیطی است؛ چارچوب‌های شهر هوشمند دارای شاخص‌های زیست محیطی نیستند، در حالیکه جنبه‌های اجتماعی و اقتصادی را برجسته می‌کنند.

هدف اصلی بررسی پیشینه تحقق یک توجیه منطقی برای مطالعه و نشان دادن اهمیت و ضرورت پرسش پژوهش است. براین اساس در میان تحقیقات داخلی انجام شده، پژوهشی که مسأله توسعه پایدار شهری را در گستره مدیریت شهری و به دنبال تطبیق ابعاد توسعه پایدار شهری با رویکرد مدنظر در ساختار مدیریت شهری باشد، شناسایی نگردید.

روش بررسی

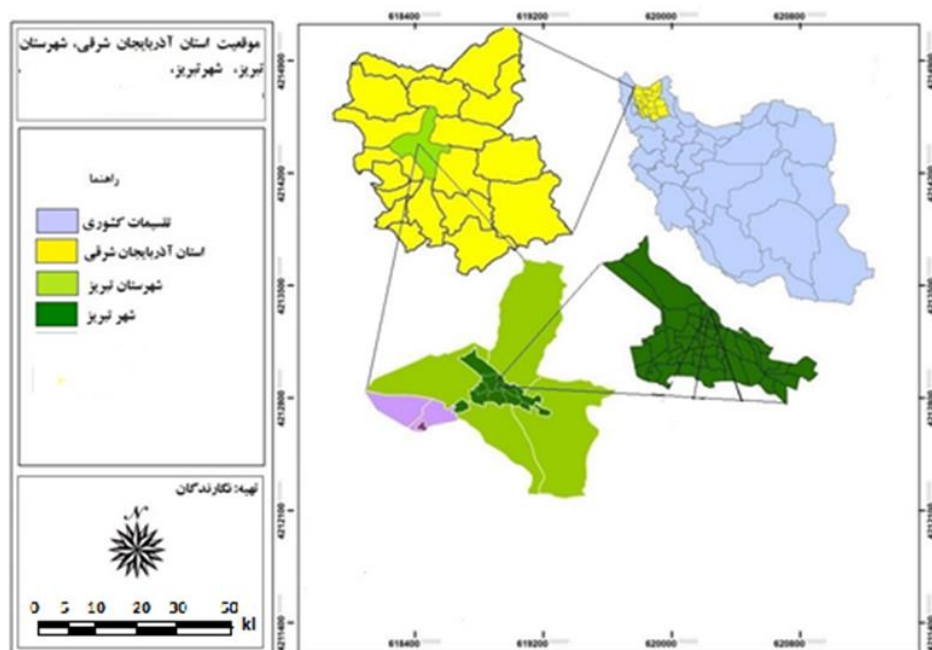
روش این تحقیق، کیفی و از نوع تحلیل محتوای کیفی قراردادی یا عرفی بود و با هدف تبیین مولفه های دستیابی به توسعه پایدار

جامع، این شهر به ۱۰ منطقه تقسیم شده است (۲۶). شهر تبریز از نظر الگوی کلی فرم شهری دارای یک شکل خاص قابل طبقه‌بندی نمی‌باشد. شکل شهر تبریز به تبع تأثیر از توسعه ادواری فرم‌های متفاوتی را به خود گرفته است. به طوری که شکل درون‌گرایانه را در بافت تاریخی شهر (هسته مرکزی)، شکل شعاعی را در بافت داخلی، شکل حلقوی را در میان بافت داخلی و حاشیه‌ای، شکل شطرنجی را در بافت‌های نو و برنامه‌ریزی شده و شکل آشفته را در بافت‌های غیررسمی می‌توان ملاحظه نمود (۲۷).

۴- مرتب نمودن زیر دسته‌ها بر اساس مقایسه شباهت‌ها و تفاوت‌های موجود در زیردسته‌ها، ۵- انتخاب عنوان مناسبی که قابلیت پوشش دسته‌های حاصل شده را دارا باشد.

محدوده مورد مطالعه

استان آذربایجان شرقی با جمعیت ۳۹۰۹۶۵۲ نفر از استانهای ترک نشین ایران است که تبریز مرکز استان آذربایجان شرقی در ناحیه شمال غربی آن واقع شده است (۲۵). مرکز استان شهر تبریز با جمعیت ۱۵۹۳۳۷۳ نفر ۴۲ درصد جمعیت استان را به خود اختصاص داده است. بر اساس تقسیمات کالبدی طرح

شکل ۱- موقعیت شهر تبریز. (منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰)

نتایج این بخش در ۴ طبقه، ۲۰ طبقه‌ی فرعی، ۹۹ زیرطبقه، براساس نظرات خبرگان شناسایی و صورت‌بندی شد.

طبقه‌زیرفیت اقتصادی

ارتقا ظرفیت و توان اقتصادی در ابعاد مختلف توسعه منجمله ساختار پایداری بیان شده و یکی از اساسی‌ترین ملزومات ایجاد آن است. توسعه پایدار هم مطلوب اقتصاددانانی است که دیدگاه و نگاه عقلانیت تکنیکی به مسائل دارند و هم آرمانی است در چارچوب عقلانیت اخلاقی، به همین دلیل از مقبولیت و

یافته‌ها

با تحلیل مصاحبه‌ها ۹۹ کد اولیه شناسایی و استخراج شد. این کدها، پس از چند بار مرور، خلاصه‌سازی و براساس تشابهات و تناسب طبقه‌بندی گردید و سپس با مرور بیشتر و مقایسه طبقات، معنای درونی آن‌ها به صورت تم‌های اولیه شناسایی شد. تم‌های اولیه براساس ماهیت‌شان به صورت مفهومی و انتزاعی نام‌گذاری شدند. بدین ترتیب این تم‌ها، مولفه‌های مدیریت شهری توسعه پایدار مبنای پدیدار ساختند. در نهایت

مشروعیتی عام در تمامی کشورها و آحاد جوامع بشری برخوردار است (۲۸). براساس نظر مشارکت کنندگان طبقه ی «ظرفیت اقتصادی» در سه طبقه ی فرعی «اقتصاد فعال»، «مالی-اعتباری»، و «بازگشت پذیری»، دسته‌بندی شده است. در خصوص طبقه ی فرعی «اقتصاد فعال» که شش زیرطبقه از نظر مشارکت کنندگان برای آن تبیین شده است. یکی از زیرطبقه هایی که برای این طبقه فرعی بیان شده، درآمد پایدار شهرداری است. شهرداری ها یکی از نهادهایی هستند که عملکردشان به علت ارتباط مستقیم با زندگی مردم، حائز اهمیت است. منابع درآمد شهرداری ها در کیفیت خدمات به مردم نقش خطیری دارد. منابع اصلی تامین مالی عبارتند از: وجوه حاصله از عوارض، درآمدهای ناشی از فروش خدمات، استقراض و کمک های دولت (۲۹). به بیان دیگر، چون درصد شایان توجهی از درآمد شهرداری ها از طریق فروش تراکم و صدور پروانه ساختمان حاصل می شود و این موارد جزو درآمدهای ناپایدار هستند، در دوره های رکود و رونق دچار نوسان شده و در دوره های رکود به کسری بودجه شهرداری ها می انجامد؛ در حالی که اگر مدیریت شهری بخواهد در چارچوب اصول توسعه پایدار حرکت کند، باید به درآمدهای پایدار متکی باشد (۳۰). نگرش جدید مدیریت شهری در تجارب جهانی، تنها به یافتن بسترهایی برای کسب درآمد مورد نیاز محدود نمی شود؛ بلکه پایدار بودن منابع درآمد یا مطلوب بودن آن در اولویت قرار دارد (۲۹). درآمد پایدار باید دارای پنج ویژگی باشد: ۱) منبع آن از بین رفتنی نباشد یا باز از بین رفتن آن جایگزینی داشته باشد؛ ۲) پیوسته قابل وصول باشد؛ ۳) در دوره های مالی مختلف نوسان شدید نداشته باشد؛ ۴) همراه با افزایش هزینه ها افزایش یابد؛ ۵) موجب آسیب رساندن به توسعه شهری نشود (۳۱). از نظر یکی از مشارکت کنندگان به اهمیت درآمد پایدار شهرداری اشاره کرده است: «یکی از دغدغه های اصلی مدیران، دستیابی به توسعه پایداره خب توی این بحث تامین نیازهای شهروندا خودش مستلزم وجود منابع مالی کافیه، اما نکته مهم تامین و ایجاد منابع مالی برای شهرداریه، پایداری منابع درآمدی مهمه طوری که این درآمدها باید علاوه قابلیت اتکاء و استمرارپذیری، تهدیدی برای توسعه

پایدار شهری نیز نباشه، پایداری توی درآمدها هم مستلزم اون که اولاً این درآمدها از استمرار نسبی برخوردار باشن و ثانیاً حصول این درآمدها شرایط کیفی شهر رو در معرض تهدید قرار نده». زیرطبقه ی "برنامه های مدون جذب سرمایه گذاری داخلی و خارجی" یکی دیگر از زیرطبقه های طبقه ی فرعی اقتصاد فعال است. چنانچه انسجام و نظام مندی سرمایه گذاران، تشکل ها و نهادهای اقتصادی بیشتر شود، اثری بخشی قوی تری بر توسعه اقتصاد شهری و حوزه سرمایه گذاری بروز خواهد کرد. توسعه شهر با مشارکت سرمایه گذاران میسر است و بخش خصوصی باید در سیاستگذاری ها و برنامه ریزی های شهری نقش محوری داشته باشد. از نظر یکی از مشارکت کنندگان به اهمیت برنامه های مدون جذب سرمایه گذاری داخلی و خارجی اشاره کرده است: «با مرور چندین دوره سکانداری سیستم مدیریت شهری این شهر، در هر بازه ای که شهرداران میان و می رن، به همین ترتیب شوراها جایجا می شن خط مشی مبتنی بر برنامه و مدون مشخصی برای جذب سرمایه گذاری داخلی و خارجی وجود ندارد، نمی چرخه، مدیریت شهری باید بر این باور باشه که با مشارکت بخش خصوصی در زمینه های مختلف سرمایه گذاری، اداره ارزان شهر و افزایش بهره وری می شه به سمت توسعه پایدار حرکت کرد، معتقدم باید براساس واقعیت ها با همدیگه صحبت کنیم تا به جای فرش های قرمزی که همیشه در شعار برای سرمایه گذاران پهن کردیم، فرشی از واقعیت برای جلب مشارکت و میزبانی سرمایه گذارا باز کنیم و بسترهای لازم رو تسهیل و زمینه سازی کنیم». از نظر یکی از مشارکت کنندگان به اهمیت بهره گیری از ظرفیت های گردشگری اشاره کرده است: «همه شهرها مشخصاً شهر تبریز جاذبه های خوب توی همه زمینه ها برا گردشگرا داره، از علمی در نظر بگیرید تا فرهنگی حتی فناوری ها خاص، خود سیستم شهرداری می تونه ظرفیت هایی رو تعریف بکنه و ازشون منافعی کسب بکنه، نمونه اش رصدخانه ی شهری، می شود از این ظرفیت ها درست کرد و خود بستر تبریز اینکار رو شروع کرد، خیلی موارد هست که می شه تعریف کرد». ساختار سلسله مراتبی بعد ظرفیت اقتصادی در جدول شماره دو تنظیم شده است.

جدول ۲- طبقه ظرفیت اقتصادی

طبقه	طبقه ی فرعی	زیرطبقه
ظرفیت اقتصادی	اقتصاد فعال	<ul style="list-style-type: none"> - فعال نمودن بازارهای محلی و حاشیه ای - برنامه های مدون جذب سرمایه گذاری داخلی و خارجی - توسعه زمینه های اشتغال شهری - گسترش زمینه های تولید غیرشهری (کشاورزی فعال/ زمین های حاصلخیز) - بهره گیری از ظرفیت های گردشگری - درآمد پایدار شهرداری
	مالی- اعتباری	<ul style="list-style-type: none"> - تناسب بودجه سازمان ها/دستگاه های متولی با وظایف آنها - تامین مالی برای توسعه زیرساخت های شهری - پاسخگویی بودجه متولیان و مجریان - برگزاری همایش و سمینار - مطالعات و تحقیقات
	بازگشت پذیری	<ul style="list-style-type: none"> - برنامه های عمل اقدام تحول اقتصادی شهرداری - جلوگیری از تعدیل نیرو

(منبع یافته های تحقیق، ۱۴۰۰)

طبقه ظرفیت اجتماعی- فرهنگی

توسعه پایدار در مدیریت شهری می باشد. در این رویکرد مواجهه و مدیریت بهتر فرصت ها و تهدیدها و توجه به نوع ارتباط انسان و جامعه با طبیعت و اکوسیستم مدنظر می باشد. کنش های انسانی، ظرفیت های اجتماعی و ساختارهای جامعه در تمامی ابعاد خود می توانند زمینه را برای بهره برداری پایدار از طبیعت یا تخریب حداکثری آن فراهم سازند. همچنین فضای فرهنگی جامعه و نوع ایدئولوژی های حاکم بر رفتارهای انسانی عوامل بسیار موثری در نوع ارتباط جامعه با طبیعت می باشند. بنابراین در بررسی های زیست محیطی و پدیده های طبیعی همواره رد پایی از انسان، جامعه، فرهنگ و ساختارهای اجتماعی را می توان یافت. از این منظر در پژوهش حاضر بعد اجتماعی به عنوان یک مقوله مهم و تأثیرگذار از دیدگاه مشارکت کنندگان مد نظر قرار گرفته است. بدیهی است با پذیرش فرهنگ به عنوان یک رکن اصلی توسعه پایداری، راه برای ورود دیگر مولفه های معنوی و غیرمادی گشوده می شود، زیرا جداسازی فرهنگ از ارزش ها متصور نخواهد بود و در عرصه معیارهای ارزشی، داوری و به ویژه

براساس نظر مشارکت کنندگان طبقه ی «ظرفیت اجتماعی- فرهنگی» در شش طبقه ی فرعی «برنامه های فرهنگی برای شهروندان»، «اطلاع رسانی به شهروندان»، «ظرفیت های شبکه روابط اجتماعی»، «مشارکت شهروندان»، «منابع»، و «اعتماد و رضایت شهروندان»، دسته بندی شده است. پایداری در ساختار اجتماعی شهر، مجموعه ای از اقدامات و خط مشی ها است که هدف آن بهبود کیفیت زندگی و دسترسی عادلانه به توزیع حقوق و استفاده و تخصیص مناسب محیط طبیعی و مصنوع است. برای اینکه پایداری بتواند از اعتبار و ارزش لازم برخوردار باشد باید جنبه های اجتماعی را در بر بگیرد. به موازات توجه به مسائل دیگر، شهر پایدار باید به مسائل اجتماعی و انسانی نیز توجه داشته باشد که منظور، ایجاد و حمایت از محیط های انسانی فعال، فضاهای زنده و شهرهایی است که کیفیت بالایی را برای زندگی شهروندان فراهم نمایند. پایداری باید به ایجاد جامعه ای مبتنی بر عدالت و برابری بینجامد. در رویکرد اجتماعی هدف شناسایی، تحلیل و ارزیابی ظرفیت های بالقوه اجتماعی در تحقق

مختلف به زبونای دیگه، به همین خاطر شهرهای چند صد سال قبل پایدار بودن، به نوعی می‌دونستن که بکنن و چه نکنن، حق و حقوق همدیگه رو با هم می‌دونستن، الان اسمش حقوق شهروندی هست، حساب شهروند و زمامدارای شهری، حساب شهروندا به همدیگه، این جزو پایه ای‌ترین اصول توسعه پایدار هست، اگر این حقوق و آداب توی جامعه جاری نشه، نمی‌شه انتظاری برای تحقق اهداف توسعه پایدار داشت». یکی دیگر از مشارکت‌کنندگان به آگاهی بخشی به شهروندان از مزایا و اهداف توسعه پایدار اشاره کرده‌اند: «هدف‌های توسعه پایدار از زبون مدیران و کارشناسا جلوی همدیگه از قلم نمی‌افته، بماند که عمل می‌شود یا واقعا می‌دونن چی هست، هر کاری هم می‌شه به اسم توسعه پایدار انجام می‌شه، بماند اگر تهدید برای توسعه پایدار نباشن، طرف مقابل اینه که مردم شهر یا به قول شما شهروندا چقدر از مزیت توسعه پایدار خبر دارن، اصلا می‌دونن یعنی چی، چقدر براشون آگاهی دادیم، چه کارهایی کردیم، چه محتوایی رو درست کردیم، اگر یک سکنه شهر بدونه توسعه پایدار یعنی چی، از ساختار مدیریت پسماند و انرژی و کلا همه چیز شهر متحول می‌شه». یکی دیگر از مشارکت‌کنندگان به استفاده از تجارب افراد بومی اشاره کرده‌اند: «ساختار زیستی پیشینیان ما کلا در راستای توسعه همه‌جوره پایدار بوده، الان هم بعضیاشون هستن، بعضی تجارب رو منتقل کردن، شاید فرد هم نباشه، برای اینکه به مردم آگاهی داده بشه باید اطلاعات کاملی از شرایط و ظرفیت‌های محلی داشته باشیم، بومیان و ساکنین قدیمی محلات معمولا می‌تونن این اطلاعات را در اختیار ما قرار بدن، حتی می‌شه از بومیها به عنوان مربی دوره‌های آموزشی یا توی تدوین مطالب آموزشی هم بهره ببریم، جغرافیای شهر بزرگه، مثلا بومی بعضی محلات سکنه روستایی بوده که بعدا به شهر متصل شده، اینا تجربه‌های خوبی دارن برای مدیریت بحران یا کارای دیگه». یکی دیگر از مشارکت‌کنندگان به توجه به فرهنگ و اعتقاد شهروندان بومی در سیاستگذاری‌ها و تصمیم‌گیری‌ها اشاره کرده‌اند: «شهر برای خودش فرهنگی داره، حالا شما خردترش کن بیایید پایین تر تا برسید به محلات، همه شون برای خودشون فرهنگی دارن،

داوری اخلاقی اجتناب‌ناپذیر است. شهر تبریز با توجه به ویژگی‌های اجتماعی از قبیل ازدیاد و تراکم جمعیت، وجود انبوه بافت‌های فرسوده شهری، خصلت خاص فرهنگی و ساختار طبقات اجتماعی، حاشیه‌نشینی، سرعت و نحوه گسترش جغرافیایی آن در دهه‌های اخیر، وجود صنایع و شهرهای اقماری در اطراف آن و آسیب‌های زندگی کلان‌شهری همواره به عنوان کیس/گزینه مهمی در بررسی‌های زیست محیطی و اجتماعی بوده است. این شهر با توجه به انبوه جمعیت و کارخانجات صنعتی و مشاغل خدماتی فراوان همواره یکی از مراکز مهم تخریب زیست محیطی و آلاینده‌های مطرح بوده و بالطبع میزان آسیب‌پذیری آن نیز در مقابل تهدید و از میزان تحقق اهداف توسعه پایدار فاصله گرفته است. بنابراین با اصلاح الگوهای رفتاری و مدیریت بهتر سبک زندگی شهروندان می‌توان ظرفیت‌های جذب، انطباق و احیاء مجدد آن را ارتقاء بخشید. از نظر مشارکت‌کنندگان «آموزش و فرهنگ‌سازی» زمانی تحقق خواهد یافت که برنامه‌های آموزشی متناسبی در قالب‌های مختلف برای شهروندان تدارک دیده شود تا آنها اطلاعات لازم در مورد شیوه‌های صحیح مواجهه و مدیریت را بیاموزند. بنابراین یکی از معیارهای مطرح شده در این حوزه، «تولید و اجرای برنامه‌های آموزشی- فرهنگی برای شهروندان» می‌باشد. به عنوان مثال در این ارتباط یکی از مشارکت‌کنندگان عنوان کرده است: «شهروندان برای نیاز به دریافت اطلاعات و مشاوره از متخصصین دارن، وجود دفاتر مشاوره می‌تواند در تامین این نیازها مؤثر باشد...». در واقع می‌توان گفت ماهیت امر فرهنگ‌سازی و آموزش یک فرآیند دائمی و توقف‌ناپذیر است و بهتر است از مراحل اولیه جامعه‌پذیری این فرآیند آغاز شده و آگاهی‌های لازم به شهروندان ارائه شود که در این امر نقش خانواده و مدارس بسیار مهم است.

از نظر یکی از مشارکت‌کنندگان به اهمیت گسترش حقوق شهروندی اشاره کرده است: «توی جامعه مون بخصوص زمانای انتخابات و موارد مشابه خیلی از این لفظ استفاده می‌کنیم، گروه‌های فکری و سیاسی میان تشریح می‌کنن، ولی اینطور که از بطن جامعه برداشت می‌شه اکثریت اطلاعی از این حقوق ندارن، این حقوق توی شهرهای قدیمی ایرانی بوده، به شکل‌های

تصمیم گیرندگان است و به قول بوازیر (۳۴) مشارکت یعنی بسیج انرژی خلاق جامعه و درک گسترده جمعیت از اهداف توسعه است. در خصوص طبقه ی فرعی «مشارکت شهروندان» که هفت زیرطبقه از نظر مشارکت کنندگان برای آن تبیین شده است. یکی دیگر از مشارکت کنندگان به استفاده از ظرفیت های خیرین و موسسه های خیریه اشاره کرده اند: «خیرین هر شهر و استان مایه افتخار هستن، چراکه منشا تحولات خوب در بخش های مختلف هستن، جای خرسندیه که شهر ما هم از ظرفیت بالای خیرین برخوردار هست، حوزه شهر ظرفیت بالایی برای خیرین داره و افراد علاقه مند می توانند با توجه به این ظرفیت ها در این حوزه سرمایه گذاری کنن و توسعه پایدار شهر کمک کنن، مثلا می تونیم با محوریت اهداف توسعه پایدار و رویکردسازی باهاشون ارتباط گرفت، قطعاً اونام اهدافی دارن ولی خب مدیریت شهری باید اونا رو پای کار بکشونه». ساختار سلسله مراتبی بعد ظرفیت اجتماعی-فرهنگی در جدول شماره سه تنظیم شده است.

اعتقادشون متفاوت، انگار برای خودشون شخصیت متفاوتی دارن، توسعه پایدار می گه باید از این فرهنگ و اعتقادات به نفع توسعه استفاده کرد، ما از اینا استفاده نکردیم، مدیرا بلد هم نیستن که این چیه و ازش استفاده کنن، وقتی برای شهر تصمیم می گیریم باید ذی نفعانش رو هم دخیل کنیم که اونام نظر بدن راجع به تصمیم هایی که گرفته می شه، پای کار میاریم و خودشون توی متن قرار می گیرن، ولی اگر به فرهنگ و اعتقادشون ارزشی ندیم وضعیت می شه الان تیریز که رفته رفته هم که مشخصه چی می شه». فرآیند مشارکت به منزله نوعی فرآیند توسعه پایین به بالاست و دارای ویژگی اعتبار و تمرکز بر توزیع است (۳۲)، که این توزیع قدرت، منابع و فرصت ها یعنی گسترش دموکراسی و دستیابی به توسعه است. یک جامعه توسعه نیافته، جامعه ای نامتعادل و ناپایدار هست و جامعه پایدار جامعه ای است که آحاد جامعه در تعیین سرنوشت خویش، بیشتر دخالت داشته باشند و چنین جامعه ای، جامعه توسعه یافته به شمار می رود (۳۳). مشارکت، فرآیند ارتباط متقابل بین توده جامعه، برنامه ریزان و

جدول ۳- طبقه ظرفیت اجتماعی-فرهنگی

طبقه	طبقه ی فرعی	زیرطبقه
ظرفیت اجتماعی-فرهنگی	برنامه های فرهنگی برای شهروندان	- ایجاد مراکز مشاوره ای
		- گسترش حقوق شهروندی
		- حفظ میراث مادی و معنوی فرهنگی
اطلاع رسانی به شهروندان	برنامه های فرهنگی برای شهروندان	- تدوین و تامین محتوای آموزشی برای فضای مجازی
		- اجرای کارگاه های آموزشی
		- ایجاد موقعیت های بینا فرهنگی
ظرفیت های شبکه روابط اجتماعی	ظرفیت های شبکه روابط اجتماعی	- ایجاد موقعیت های بین نسلی
		- برنامه های توانمندسازی حاشیه نشینان
		- آگاهی بخشی به شهروندان از مزایا و اهداف توسعه پایدار
ظرفیت های شبکه روابط اجتماعی	ظرفیت های شبکه روابط اجتماعی	- وجود کانال های ارتباطی معتبر بین شهروندان و مسئولین
		- برگزاری جشنواره های فرهنگی مرتبط با شهر پایدار
		- توجه به فرهنگ و اعتقاد شهروندان بومی در سیاستگذاری ها و تصمیم گیری ها
ظرفیت های شبکه روابط اجتماعی	ظرفیت های شبکه روابط اجتماعی	- اولویت بخشی به شبکه های اجتماعی برای ارتقا آگاهی شهروندان
		- استفاده از تجارب افراد بومی
		- استفاده از تجارب افراد بومی

<ul style="list-style-type: none"> - فعال سازی نهادهای مدنی - بهینه سازی مناسبات مدنی - استفاده از ظرفیت‌های محلی مثل مساجد جهت برنامه ریزی و اجرای عملیات - همفکری شهروندان در اقدامات سازمانی - استفاده از ظرفیت‌های خیرین و موسسه های خیریه - مشارکت دادن زنان و جوانان - سرمایه گذاری برای ارتقاء سطح بهزیستی 	مشارکت شهروندان	
<ul style="list-style-type: none"> - دسترسی به مشاوران حقوقی - دسترسی برابر به سیستم حمل و نقل عمومی - وجود منابع مناسب برای حمل و نقل افراد ناتوان جامعه - وجود و تنوع رسانه های محلی و مجازی - اختصاص بودجه برای آموزش شهروندان - مناطق تحت پوشش در برنامه‌ها 	منابع	
<ul style="list-style-type: none"> - برنامه‌ها و خدمات - امکانات و تجهیزات - نحوه برخورد مسوولین - اطلاع رسانی به موقع و درست - اقدام به موقع مسوولین - توجه به نیازهای مردمی - شوراهای اسلامی شهر 	اعتماد و رضایت شهروندان	

(منبع یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰)

طبقه ظرفیت نهادی

براساس نظر مشارکت کنندگان طبقه ی «ظرفیت نهادی» در شش طبقه ی فرعی «بازبینی ضوابط و قوانین»، «اقدامات»، «همکاری نهادی»، «پایایی و تداوم خدمات»، «توان مدیریتی و اجرایی»، و «تجربه آموزی»، دسته‌بندی شده است. یکی از مهم ترین گام‌ها، اصلاح تلقی جامعه و تصمیم گیران نسبت به عناصر و اعضای متشکله محیط شهری و معرفی و بسط آرای مورد نظر می باشد. پس از تبیین آرا و اصول، اصلاح سیاست ها و طرز تلقی نسبت به نسبت به محیط شهری، شناسایی، به کار گیری ابزار، مصالح مناسب و در خور هر زمینه ای ضرورت دارد. در خصوص طبقه ی فرعی «بازبینی ضوابط و قوانین» که چهار زیرطبقه از نظر مشارکت کنندگان برای آن تبیین شده است. از

نظر یکی از مشارکت کنندگان پایش مداوم نقاط قوت و ضعف ضوابط و قوانین اهمیت بسزایی برخوردار است: «قوانین رو که تصویب می کنیم بعدها اصلا بررسی نمی کنیم که چقدر چه میزان تا چه اندازه کارکرد دارن، کجاها ضعف دارن یا توانی دارن که دربیارییم، باید نظارت کنیم، پایش بشن که وضعیت شون چگونه، حیف که نداریم». در خصوص طبقه ی فرعی «اقدامات» که سه زیرطبقه از نظر مشارکت کنندگان برای آن تبیین شده است. یکی دیگر از مشارکت کنندگان به اختصاص شناسه مسئولیت برای متولیان اشاره کرده اند: «برای هر اقدامی اگه بخواییم میزان پیشبرد کارها رو بسنجیم، واقعی ارزیابی کنیم، باید مطالبه کنیم، نمی شه که کلی صحبت یا گزارش بگیریم، همین الان در این وضعیت هستیم، یک ایرادی گرفته می شه،

انکارناپذیر یافته و شهرسازی مشارکتی به مقوله ای مهم و با ارزش تبدیل شده است (۳۶). هدف اصلی برنامه ریزی و شهرسازی مشارکتی، ایجاد بستری برای نزدیکی انسان ها با یکدیگر از طریق افزایش تعاملات اجتماعی، برنامه ریزی فضایی به مطلوب ترین و پایدارترین شکل با بهره گیری از مشارکت عمومی، ارتقای کیفیت محیطی، افزایش میزان رضایت عمومی از فضای زندگی، توانمند کردن شهروندان با در دست گرفتن سرنوشت خود و مشارکت در طرح ها است. امروزه ضرورت توجه به توسعه اصولی شهرها با در نظر گرفتن مشارکت مردم به لحاظ اهمیت آنها از ابعاد مختلفی برخوردار می باشد، ولی فقدان یک بینش سیستمی نگر و کارآمد و عدم توجه به عامل مهم و تاثیرگذار مشارکت مردمی در اداره شهر و محلات نتایج ناخوشایندی را به دنبال داشته است و شهرهای ما را هر روز با چالش های بیشتری مواجه می سازد که حل این چالش ها خود احتیاج به زمان زیاد و هزینه های سرسام آوری دارد (۳۷). یکی از مشارکت کنندگان به توجه به برنامه ریزی مشارکتی اشاره کرده اند: «باید قاعده رو در نظر بگیریم، هر کس که نفعی در مداخله داره بتونه شخصا و یا به واسطه نماینده شون نظر خود را بیان بکنه، خلا اساسی برنامه ریزی مردم محور در کل ساختار مدیریت شهری ایران هست، همیشه بوده متأسفانه، فکری هم به حالش نکردند، البته همین مدیران تا زمانی که اون ور هستند به مردم به این وعده ها رو دادن، حالا باید تعامل شهروندان با سیستم مدیریت (شهری) مستمر باشه با محلات برای سپردن امور از فرهنگی تا موارد دیگه اگر سراغ این تعامل نریم به نتیجه نمی رسیم الان برنامه ریزی مشارکتی خیلی مهمه، اینطوری احساس مالکیت و دلبستگی به شهر رو هم ایجاد می کنیم». در خصوص طبقه ی فرعی «تجربه آموزی» که سه زیرطبقه از نظر مشارکت کنندگان برای آن تبیین شده است. ساختار سلسله مراتبی بعد ظرفیت نهادی در جدول شماره چهار تنظیم شده است.

خیلی ها مقصر یا توانمند جلوه می کنن، باید مسئولیت تعریف کنیم و بهشون شناسه بدیم، اینطوری می تونیم خوب بسنجیم، باید هر مسئولیتی تعریف بشه، شناسه و کد مسئولیت بدیم، تا به آسونی عملکرد رو ارزیابی کنیم، بعدتر هم می تونیم براساس شناسه و وظایف تعیین شده از متولی انتظار پاسخگویی داشته باشیم». در خصوص طبقه ی فرعی «همکاری نهادی» که سه زیرطبقه از نظر مشارکت کنندگان برای آن تبیین شده است. یکی دیگر از مشارکت کنندگان به برگزاری نشست های تخصصی (تبادل تجارب) متولیان و دانشگاهیان با کارشناسان بین المللی اشاره کرده اند: «ما از ظرفیت های کارشناسان و تجربه های بین المللی استفاده نمی کنیم، اکثرا مدیرا رو می فرستیم می رن می بینن خودشون استحاله می کنن که فلان چیز خوبه فلان چیز بده، بهتر اینکه اون خبره بیاد کشور ما شهر ما ضعف ها رو ببینه و تجاربی به ما بده، ما بلد نیستیم (سیستم مدیریت شهری) خوب دانشگاهی ها بهمون کمک کنن، اگر سیستم مدیریت شهری نمی تونه ارتباط بگیره می تونن با کمک دانشگاهی ها بیان این ارتباط علمی رو بگیرن نشست های تخصصی برگزار بکنند تبادل تجارب اتفاق بیفته اینطوری می تونیم زمینه های خوبی برای حل مشکلات خود سیستم پیدا کنیم». برنامه ریزی مشارکتی یکی از شقوق انواع برنامه ریزی اجتماعی-اقتصادی به شمار می رود. سازماندهی الگوی مشارکتی برای تحقق طرح های توسعه شهری براساس ظرفیت سنجی توان های اکولوژیکی و اجتماعی-اقتصادی با کمک شهروندان و همیاری خبرگان محلی امکان پذیر است (۳۵). در کشور ما از ابتدای مطرح شدن امر شهرسازی، تاکنون بحث های مشارکت مردم چندان جدی گرفته نشده و طرح ها و برنامه های شهری مختلف بدون حضور و مشارکت مردم تهیه شده اند. اما در شرایط فعلی جامعه که موضوع در تمامی زمینه ها بطور جدی مطرح شده و بحث جامعه مدنی به گفتمان روز بدل گشته است، بررسی و تحلیل موضوع مشارکت مردم در فرآیند شهرسازی ضرورتی

جدول ۴- طبقه ظرفیت نهادی

طبقه	طبقه ی فرعی	زیرطبقه
ظرفیت نهادی	قوانین و ضوابط و بازبینی ضوابط و قوانین	- پایش مداوم نقاط قوت و ضعف ضوابط و قوانین - بازبینی قوانین با شرایط زمانی، نیازهای اجتماعی، مکانی و محیطی - کنترل (برنامه‌ها و طرح‌ها) بر توسعه غیر مجاز - بهره‌گیری از فاکتورهای فشار و حمایت
	اقدامات	- ساختار نظارتی برای ارزیابی اقدامات - اختصاص شناسه مسئولیت برای متولیان - تحقق‌پذیری برنامه‌های مصوب
	همکاری نهادی	- برگزاری نشست‌های تخصصی (تبادل تجارب) متولیان و دانشگاهیان با کارشناسان بین‌المللی - توجه به برنامه ریزی مشارکتی
	پایایی و تداوم خدمات	- هماهنگی بین سازمانی و مدیران - هماهنگی قوانین و مقررات بخش‌ها و نهادها - تعاملات سازمانی مشترک - تقسیم کار تخصصی و ارگانیک بین سازمان‌ها - استمرار برنامه‌های سازمانی
	توان مدیریتی و اجرایی	- متخصص بودن تصمیم‌گیران و سیاست‌گذاران محلی - قدرت رهبری - اعتقاد به راهبردهای توسعه پایدار شهری
	تجربه آموزی	- گردآوری سوابق اقدامات در راستای تحقق توسعه پایدار - بهره‌گیری از تجارب نمونه‌های موفق - دعوت از کنشگران مجرب برای بهره‌گیری از تجارب آن‌ها

(منبع یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰)

طبقه ظرفیت زیست محیطی-کالبدی

براساس نظر مشارکت‌کنندگان طبقه ی «ظرفیت زیست محیطی-کالبدی» در پنج طبقه ی فرعی «برنامه عمل»، «برنامه ریزی / سیاستی»، «گیاهی»، «استحکام و دوام»، و «فناورانه»، دسته‌بندی شده است. شهرهای ایرانی در گذشته بهترین نمونه های پایداری بودند. توجه به محدودیت های اکولوژیکی، توسعه متناسب و سازگار با طبیعت، صرفه جویی در منابع، استفاده از مواد و مصالح بومی، ابداع روش های موثر و مناسب برای ادامه حیات نظیر قنات و بادگیر، استفاده هنرمندانه از آب و گیاه جهت

تلطیف هوا و ایجاد مناظر مطبوع و فضاهای عمومی، نمونه هایی از عوامل موثر در این پایداری بودند (۶). شهر پایدار باید از راهبردها و راه حل هایی بهره جوید که ماهیت آنها، جامع و کلی نگر باشد. شهر پایدار در جستجوی تلفیق سیاست ها، برنامه ها و راه حل های طراحی به منظور دستیابی به اهداف چندگانه است. بنابراین، برای مثال نمی توان تصمیمات مربوط به حمل و نقل را جدا از تصمیمات مربوط به کاربری ها در نظر گرفت. برای حل مشکلات رفت و آمد در شهر بجای ساختن راه و بزرگراه در شهرها (که هرگز انتهایی برای آن قابل

تصور نیست) یک شهر پایدار باید در وهله اول از طریق تغییر در کاربری ها و الگوهای توسعه، تقاضا برای چنین سفرهایی را کاهش دهد (۳۸). پس از آن سرمایه گذاری در شبکه های حمل و نقل و کاربری زمین را باید در یکدیگر ادغام کرد تا از این طریق بتوان اهداف گوناگونی همچون ارتقای کیفیت هوا، حفظ فضاهای سبز و مسکن مناسب را تحقق بخشید. در خصوص طبقه ی فرعی «برنامه عمل» که چهار زیرطبقه از نظر مشارکت کنندگان برای آن تبیین شده است. از نظر یکی از مشارکت کنندگان مدل های مبتنی بر ویژگی های محلی و بومی اهمیت زیادی دارد: «برای اینکه بتونیم به مبحث پایداری توی مدیریت اینجا برسیم باید از مدل ها بهره ببریم منتها حتما به مسائل بومی خودمون و محلی منطقه توجه بشه، متاسفانه خیلی وقت می رن مدل های خارجی رو میارن بدون اینکه جوانیش رو بسنجند عینا می دارن دکوری چون قابلیت اجرایی هم ندارن، عملا عوایدی نصیب نمی شه». یکی دیگر از مشارکت کنندگان به اهمیت دستورالعمل های منطبق با کاربری های مختلف اشاره کرده اند: «کاربری های مختلف ماهیت زیست شهر رو برای پایدار کردن شون تحت الشعاع قرار می دن، خیلی مهمه که براشون تشریح بشه که چه کارهای باید انجام بشه اونم از پس دستورالعمل متناسب با هر کدوم از کاربری ها نیاز داریم که متاسفانه به آن پرداخته نشده، خیلی هم مهم هست». در خصوص طبقه ی فرعی «برنامه ریزی/سیاستی» که یازده زیرطبقه از نظر مشارکت کنندگان برای آن تبیین شده است. در خصوص طبقه ی فرعی «گیاهی» که سه زیرطبقه از نظر مشارکت کنندگان برای آن تبیین شده است. یکی دیگر از مشارکت کنندگان به انطباق لایه های سبز متناسب با خرد اقلیم اشاره کرده اند: «برای طرح و اجرای فضای سبز یا ایجادشون توی شهرمون باید مولفه ها و شاخصه هایی رو مثل وضعیت ریشه دوانی، نیاز نوری، مقاومت در برابر آلودگی، در نظر بگیریم، متناسب با شرایط اقلیمی و آب و هوایی خرد اون منطقه باشه، کارهایی رو عینالی کردن دیدید که چه شد چه وضعیتی دارن، پدیده های مختلف هم خیلی موثر هستن بعضی از نقاط شرایط و موقعیت خاص اقلیمی محسوب می شن، حتما باید در نظر بگیریم که هر منطقه ای یه خرد اقلیم

مشخص داره و کل شهر عین هم نیس، باید از گونه هایی استفاده بشه که با شرایط منطقه سازگاری بیشتری داشته باشن و کم هزینه و پایدار باشن». یکی دیگر از مشارکت کنندگان به تنوع گونه های گیاهی اشاره کرده اند: «تنوع گیاهی یک از شاخصه های تعیین وضعیت برای اکوسیستم شهر هستش، برای تلطیف هوا در فصول مختلف سال چه در گرمای چند درجه تابستان و چه در سرمای زمستان، ایجاد دیواره های صوتی، نیاز به رنگ، نیاز آبی شون، توقع اکولوژیکی گونه، از طرفی در نظر گرفتن کمیت منابع آبی شهری، خاک شناسی، در مجموع در نظر گرفتن محدودیت ها و فرصت ها باید گونه ها رو متنوع کرد». در خصوص طبقه ی فرعی «استحکام و دوام» که هفت زیرطبقه از نظر مشارکت کنندگان برای آن تبیین شده است. یکی دیگر از مشارکت کنندگان به استحکام و دوام کاربری های ویژه (مدارس؛ بیمارستان ها؛ ایستگاه های آتش نشانی؛ ساختمان های مربوط به پلیس؛ ایستگاه های مخابراتی) اشاره کرده اند: «...با وجود آیین نامه ها، استانداردها، دستورالعمل ها و بعضا غربالگری های خاص، آسیب پذیری اکثرا کاربری ها بالاست...». در خصوص طبقه ی فرعی «فناورانه» که هفت زیرطبقه از نظر مشارکت کنندگان برای آن تبیین شده است. زیرساخت های شهری به عنوان جزئی از محیط، شکل دهنده به محیط زندگی بشر و درک بشر از محیط است. رویکرد تک بعدنگر (مهندسی گرا و تکنوکرات) حاکم بر برنامه ریزی و مدیریت زیرساخت ها موجب بحران و شکست این سیستم ها در پاسخ گویی به نیازهای جامعه پساصنعت امروز است و راهکار عبور از بحران در حوزه زیرساخت ها گذار از تک بعد نگری و اتخاذ رویکردهای چند بعدنگر در برخورد با زیرساخت های شهری است. شهرهای مدرن در طی قرن ها بر پایه زیرساخت های تکنولوژیک شکل گرفته و پایدار شده اند. امروز شهر و زندگی شهری بدون، بزرگراه ها و شبکه های حمل و نقل ریلی، فرودگاه ها، شبکه های تامین آب، شبکه های فاضلاب، تلفن، برق، و اخیرا شبکه های اینترنت و موبایل غیرقابل تصور است و حضور پایه ای شان به مانند نور آفتاب، درختان و هوای پاک، برای شهروندان عادی و طبیعی به نظر می رسد (۳۹). در چشم اندازهای شهری که برنامه ها تنظیم و اجرایی

پایدار در جوامع شهری، یکی از علوم روز دنیا به شمار می‌آید که در صورت به ثمر رسیدن آن می‌توان اثرات و صدمات مصرفی شدن را در ابعاد مختلف تا حد قابل توجهی کاهش داد؛ چرا که کثرت مواد زائد جامد نتیجه غیرقابل اجتناب توسعه و مصرف بوده و نبود مدیریت صحیح همگام با دانش روز یکی از عوامل مهم آلودگی‌های زیست محیطی است (۴۳). مدیریت غیر اصولی مواد زائد جامد شهری، زمینه را برای ایجاد مشکلات زیست محیطی و انسانی در دراز مدت فراهم می‌کند؛ بنابراین استراتژی مدیریت پایدار و موثر زباله‌های شهری، نیاز به تعادل برای توسعه، کیفیت زندگی انسان و محیط زیست دارد (۴۴). یکی از مشارکت‌کنندگان به اهمیت مقوله‌ی مدیریت پسماند اشاره کرده‌اند: «دیگه این روزا دپوی زباله‌ها جز لاینفک زندگی شهری مون محسوب می‌شن دهه‌های اخیر هم چالش اساسی همه شهرهای ایران به عنوان یه معضل اساسی مطرح هست سازوکارهای قبلی هم دیگه جواب نمی‌ده الان باید از فناوری بهره‌بریم از پردازشش پسماند گرفته تا الی آخر مدیریت اجرایی کردن استفاده از فناوری‌های نو باید از رویکردهای اصلی باشه اگه واقعا می‌خوایم به سمت توسعه اونم از نوع پایدارش بریم». ساختار سلسله‌مراتبی بعد ظرفیت زیست محیطی-کالبدی در جدول شماره ۵ تنظیم شده است.

می‌شوند، می‌توان با تأمین زیرساخت‌هایی در زمینه‌های مختلف از جمله بعد اکولوژیکی و ایمنی شهری، پایداری توسعه پایدار شهرها افزایش داد (۴۰). زیرساخت سبز شهری با سلامت انسان و تنوع زیستی در مناطق شهری مستقیماً در ارتباط است و نقش مهمی را در اکولوژی شهری ایفا می‌کند. در سال‌های اخیر، تحقیق در مورد چگونگی مدیریت شهرها و سیستم‌های اجتماعی-فرهنگی، اقتصادی و زیست محیطی افزایش یافته تا بتواند در جهت ارتقا مدیریت پایدار شهرها قدم بردارد (۴۱). یکی دیگر از زیرطیقات که کارشناسان به اهمیت آن اشاره کرده‌اند، مدیریت پسماند است. مدیریت پسماند به شیوه اصولی و با رعایت مسائل محیط زیستی، از مورد بحث‌ترین موضوعات مدیریت شهری است. افزایش آگاهی‌های عمومی نسبت به مسائل بهداشتی و محیط زیستی از یکسو و محدودیت منابع مواد مصرفی و انرژی از طرف دیگر در کنار افزایش تقاضا و گسترش شهرنشینی مخصوصاً در کشورهای در حال توسعه، مسئولان و برنامه‌ریزان شهری را به سمت طراحی و اجرای روش‌های بهینه مدیریت پسماند که بر پایه نگرش توسعه پایدار بوده و با یک دید همه‌جانبه مسائل اقتصادی، اجتماعی و محیط زیستی را هم زمان و در کنار یکدیگر در نظر داشته باشد، سوق داده است (۴۲). امروزه مدیریت مواد زائد جامد با توجه به اهمیت توسعه

جدول ۵- طبقه‌بندی ظرفیت زیست محیطی-کالبدی

طبقه	طبقه‌ی فرعی	زیرطبقه
ظرفیت زیست محیطی-کالبدی	برنامه عمل	<ul style="list-style-type: none"> - وضعیت ضوابط و مقررات پهنه بندی فضایی - تدوین و اجرای اسناد پایداری شهری - توجه به مدل‌های بومی و محلی - دستورالعمل‌های منطبق با کاربری‌های مختلف
	برنامه ریزی/سیاستی	<ul style="list-style-type: none"> - اتخاذ سیاست‌های تشویقی/تنبیهی معین برای جابجایی کاربری‌ها - تدوین برنامه یکپارچه مدیریت حفظ محیط زیست - تصویب قوانین و مقررات مبنی بر مدیریت زمین (اعم از ممنوعیت بارگذاری و ...) - تعیین پهنه‌های مخاطره خیز - انطباق سیاست‌ها با مدل‌های بومی-محلی - تعیین (بازتعریف) استانداردهای منطقه بندی و ساختمان سازی

<ul style="list-style-type: none"> - توزیع فضایی کاربری ها - بازنگری و ابلاغ طرح های سکونتگاه های ویژه - مدیریت پوشش اراضی - تلفیق برنامه ریزی کاربری زمین با برنامه ریزی حمل و نقل - برنامه ریزی برای بهسازی و نوسازی سکونتگاه های ویژه (فرسوده و غیررسمی) 		
<ul style="list-style-type: none"> - تنوع گونه های گیاهی - انطباق لایه های سبز متناسب با خرد اقلیم - ایجاد و توسعه شبکه های سبز 	گیاهی	
<ul style="list-style-type: none"> - تاسیسات/سیستم‌ها/ تجهیزات شهری - خدمات شهری - شبکه معابر و حمل و نقل - کاربری های مسکونی - کاربری های ویژه (مدارس؛ بیمارستان ها؛ ایستگاه های آتش نشانی؛ ساختمان های مربوط به پلیس؛ ایستگاه های مخابراتی) - توزیع و پراکنش کاربری ها - سرانه کاربری ها 	استحکام و دوام	
<ul style="list-style-type: none"> - هوشمند سازی شبکه ها (ناوگان/ شبکه روشنایی / ...) - کاهش آلودگی هوا - ارتقا تجهیزات مدیریت بحران (آتش نشانی / ...) - مدیریت پسماند - ارتقا زیرساخت ها - ارتقا شبکه خدمات - مدیریت مصرف انرژی 	فناورانه	

(منبع یافته های تحقیق، ۱۴۰۰)

بحث و نتیجه گیری

پس از تحلیل داده های تحقیق با محوریت این سوال که مولفه های دستیابی به توسعه پایدار در ساختار مدیریت شهری کلانشهرهای ایران کدامند؟ ۴ طبقه، ۲۰ طبقه ی فرعی، و ۹۹ زیرطبقه، شناسایی و تبیین شد. طبقات شامل: «ظرفیت اقتصادی»، «ظرفیت اجتماعی-فرهنگی»، «ظرفیت نهادی» و «ظرفیت زیست محیطی-کالبدی» است. طبقه ی ظرفیت اقتصادی متشکل از سه طبقه ی فرعی شامل: «اقتصاد فعال»، «مالی- اعتباری» و «بازگشت پذیری»، است. طبقه ی ظرفیت

اجتماعی-فرهنگی متشکل از شش طبقه ی فرعی شامل: «برنامه های فرهنگی برای شهروندان»، «اطلاع رسانی به شهروندان»، «ظرفیت های شبکه روابط اجتماعی»، «مشارکت شهروندان»، «منابع»، «اعتماد و رضایت شهروندان»، است. طبقه ی ظرفیت نهادی متشکل از شش طبقه ی فرعی شامل: «بازبینی ضوابط و قوانین»، «اقدامات»، «همکاری نهادی»، «پایایی و تداوم خدمات»، «توان مدیریتی و اجرایی»، «تجربه آموزی»، است. طبقه ی ظرفیت زیست محیطی-کالبدی متشکل از پنج طبقه ی فرعی شامل: «برنامه عمل»، «برنامه ریزی/سیاستی»،

- بهره‌گیری از ظرفیت محلات در جهت تقویت روحیه مشارکت شهروندان؛

- تدوین برنامه‌های اجتماع مدار در جهت ایجاد حس هویت در مقیاس‌های مکانی و محله‌ای؛

- توسعه سیاست‌های لازم برای مشارکت مردمی در فرآیند تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری امور شهری به صورت رسمی و غیررسمی؛

منابع

- ۱- اجزاء شکوهی، محمد، خادمی، امیرحسین و زمانی پور، مسعود. بررسی چالش‌های آتی توسعه پایدار محیط زیستی در کلان‌شهرهای ایران، مجله آمایش جغرافیایی فضا، ۱۳۹۹، دوره ۱۰، شماره ۳۷، ۱۲۲-۱۰۷.
- ۲- رحیمی، هومن، بهزادفر، مصطفی و زبیری، کرامت‌اله. باز کاوی و تحلیل ساختار شهری با تاکید بر توسعه پایدار با استفاده از روش AHP، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۳۹۵، دوره ۱۲، شماره ۱، ۶۸۳-۷۰۴.
- ۳- موسوی، میرنجف، سرور، رحیم و علیزاده اصل، جبار، اصول و مبانی اسلامی توسعه پایدار شهری، نشر آراد، تهران، ۱۳۹۶.
- ۴- حسینی، سیدکمال، کاظمی، سیدمهدی موسی، هوشیار، حسن، سنجش میزان پایداری و تحلیل عوامل موثر بر دستیابی به توسعه پایدار در محلات شهری نمونه موردی شهر مهاباد، جغرافیا(برنامه ریزی منطقه‌ای)، ۱۳۹۹، دوره ۱۰، شماره ۲، ۴۹۱-۴۷۱.
- ۵- مرصوسی، نفیسه؛ پورمحمدی، محمدرضا؛ نصیری، اسماعیل و محمدزاده، یوسف، ارزیابی توسعه پایدار کلان‌شهر تبریز، پژوهش‌های بوم‌شناسی شهری، ۱۳۹۳، دوره ۴، شماره ۸، ۶۴-۴۷.

6- Meschede, C. (2019), "Information dissemination related to the Sustainable Development Goals on German

«گیاهی»، «استحکام و دوام»، «فناورانه»، «تجربه آموزی»، است. توسعه پایدار را می‌توان مدیریت روابط سیستم‌های انسانی و اکوسیستم‌های طبیعی با هدف استفاده پایدار از منابع در جهت تامین رفاه نسل‌های حال و آینده تعریف کرد. توسعه پایدار شهری امروزه به عنوان مفهومی بسط یافته و نهادینه شده، چارچوب کلی تحلیل وضعیت سکونتگاه‌ها را در اختیار دارد. توسعه پایدار بنا بر تعریفی که در ادبیات نظری و تجربی آمده است عبارت است از: توسعه‌ای که نیازهای نسل حاضر را برآورد نماید بی آنکه بر توان نسل‌های آینده برای برآورده ساختن نیازهایشان لطمه وارد سازد. در توسعه نه فقط منابع مادی بلکه منابع انسانی نیز باید نگهداری شود. توسعه پایدار توسط شهروندان و با مشارکت آنان به وجود می‌آید؛ که این مهم در تمام مراحل توسعه اعم از اقتصادی، اجتماعی، اکولوژیکی و سیاسی برای تضمین پایداری ضروری است. مفهوم پایداری یکی از مفاهیم چند بعدی و چندمفهومی با رویکردهای متعدد است که همواره محققین در سنجش و ارزیابی دچار مشکل می‌کند، طبیعتاً پژوهش حاضر نیز از این قاعده مستثنی نبوده است. البته یکی از امتیازهای پژوهش حاضر نسبت به دیگر پژوهش‌های تجربی این بود که مبنای گردآوری اطلاعات خبرگانی بودند که تا حدود زیادی آشنایی کافی با مفهوم پایداری، ابعاد و رویکردهای آن و تفاوت آن با مفاهیم مترادف دیگر داشتند. همچنین خصلت اکتشافی گردآوری داده‌ها در پژوهش حاضر این امکان را برای پژوهشگران بوجود می‌آورد که تسلط بیشتری بر مدیریت اطلاعات پژوهش داشته باشند. نتایج پژوهش حاضر با تحقیقات (رمضانی و همکاران، ۴۵، کاظمی لاکسار و همکاران، ۴۶، ماقالیش و سانتوساک، ۴۷، میلر و موسر، ۴۸) هم راستا بوده است. در ادامه راهکارهایی ذیل می‌توانند به مدیریت شهری توسعه پایدار-مبنا در ارکان مدیریت شهری کلانشهر تبریز کمک نمایند؛

- ایجاد کمیته‌ها و شوراهای تخصصی خبرگان و مدیران بین سازمانی-نهادی برای دستیابی به الگو؛

- همکاری با سازمان‌های مردم‌نهاد برای اشاعه‌ی اجزای الگو و تعریف دستورهای کاری ویژه برای مطالبه‌گری؛

- ۱۳- بیکدلی، سونا، شفقی، سیروس، وثوقی، فاطمه، ارائه یک مدل راهبردی برای دستیابی به توسعه پایدار شهری در کلانشهر مشهد، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ۱۳۹۶، دوره ۳۲، شماره ۴، ۲۹-۱۲.
- ۱۴- خاتون آبادی، سیداحمد، جنبه‌هایی از توسعه پایدار: از اندیشه تا کنش، اصفهان، انتشارات جهاد دانشگاهی، واحد اصفهان چاپ اول، ۱۳۸۵.
- ۱۵- لاله پور، منیژه. سرور، هوشنگ، سرور، رحیم، ساختار مدیریت شهری ایران با تاکید بر تحولات کالبدی شهرها، آمایش محیط، ۱۳۹۱، دوره ۵، شماره ۱۸، ۵۸-۳۵.
- 16- Yang, B., Xu, T., & Shi, L. 2017. Analysis on sustainable urban development levels and trends in China's cities. *Journal of Cleaner Production*, 141, 868-880. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.09.121>.
- 17- Klopp, J., & Petretta, D. 2017. The urban sustainable development goal: Indicators, complexity and the politics of measuring cities. *Cities*, Vol. 63, 92-97. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cities.2016.12.019>.
- 18- Ahvenniemi, H., Huovila, A., Pinto-Seppä, I., & Airaksinen, M. 2017. What are the differences between sustainable and smart cities? *Cities*, Vol. 60, 234-245. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cities.2016.09.009>.
- 19- Denzin, N., & Lincoln, Y. *Handbook of qualitative research (2nd ed.)*. Sage Publications, 2002.
- 20- Creswell, J. *Qualitative inquiry and research design (3rd ed.)*. SAGE Publications 2013.
- local governmental websites", *Aslib Journal of Information Management*, Vol. 71. (3), 440-455. <https://doi.org/10.1108/AJIM-08-2018-0195>.
- 7- Basiri, M., Azim, A. Z., & Farrokhi, M. (2017). Smart City Solution for Sustainable Urban Development. *European Journal of Sustainable Development*, Vol. 6(1), 71. <https://doi.org/10.14207/ejsd.2017.v6n1p71>.
- ۸- رضویان، محمدتقی؛ قادرمرزی، حامد؛ علیان، مهدی و چراغی، رامین، راهبرد پژوهی مدیریت شهری در راستای توسعه پایدار در بافت‌های تاریخی نمونه موردی: بافت تاریخی شهر یزد، برنامه ریزی توسعه شهری و منطقه ای علمی، ۱۳۹۴، دوره ۱، شماره ۱، ۴۸-۲۴.
- ۹- شیعه، اسماعیل، لزوم تحول مدیریت شهری در ایران، جغرافیا و توسعه، ۱۳۸۲، شماره ۹، ۶۲-۳۷.
- 10- Stephenson, J., Spector, S., Hopkins, D., Mccarthy, A. 2018. Deep interventions for a sustainable transport future. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, Vol 61, 356-372. doi:<https://doi.org/10.1016/j.trd.2017.06.031>.
- ۱۱- سیاف زاده، علیرضا، مدیریت شهری کلان شهر تهران: فرصت ها و چالش ها، موسسه انتشارات امیرکبیر، چاپ اول، تهران، ۱۳۹۲.
- ۱۲- ضرابی، اصغر. و جمالی نژاد، ممهدی. بررسی نقش مدیریت هماهنگ شهری در تحقق بخشی میزان امنیت اجتماعی، مورد پژوهی استان اصفهان، مدیریت شهری، ۱۳۸۹، شماره ۲۶.

- اقتصادی، پژوهش ملل، ۱۳۹۵، دوره ۱، شماره ۱۰، ۶-۱.
- ۲۹- عباسی کشکولی، محمدعلی و باقری کشکولی، علی. راه های تامین درآمد پایدار برای شهرداری ها، ماهنامه شهرداری ها، ۱۳۸۹، دوره ۱۰، شماره ۹۸، ۲۷-۱۸.
- ۳۰- زاهدی، کریم و دهقان، میثم، مالیات بر ارزش زمین روشی جهت تحقق درآمد شهری، سومین همایش مالیات شهرداری ها، تهران، مرکز مطالعات تکنولوژی دانشگاه صنعتی شریف ۱۳۸۹.
- ۳۱- زیاری، کرامت اله، مهدی، علی مهدیان، بهمن میری، معصومه، مطالعه و شناخت منابع مالی و ارائه راهکارهایی برای بهبود پایداری درآمد شهرداری ها، مورد پژوهشی شهرداری مهاباد، مدیریت شهری، ۱۳۹۲، دوره ۱۲، شماره ۳۱، ۱۲۴-۱۰۷.
- ۳۲- اوکلی، پیترو و مارسون، دیوید. رهیافت های مشارکت در توسعه روستایی، ترجمه منصور محمودنژاد، مرکز تحقیقات و بررسی مسائل روستایی، تهران، ۱۳۷۰.
- ۳۳- جمعه پور، محمود. عوامل اصلی در فرآیند توسعه پایدار: مردم، منابع، فضاها و نقش مشارکت مردمی در آن، فصلنامه علوم اجتماعی، ۱۳۸۲، دوره ۱۰، شماره ۲۲، ۱۳۰-۱۰۳.
- 34- Boisior, S. Development from above or Below, Continuity and Change down Strategies under Different Political Regimes in Chile, in Stohr and Taylor, 1978.
- ۳۵- طالشی، مصطفی، عفتی، محمد. برنامه ریزی مشارکتی، انتشارات دانشگاه پیام نور، چاپ اول، تهران، ۱۳۹۶.
- ۳۶- خادم الحسینی، احمد و عارفی پور، صفیه. شهرسازی مشارکتی و جایگاه مردم در برنامه ریزی شهری، چشم انداز جغرافیایی (مطالعات انسانی)، ۱۳۹۱، دوره ۷، شماره ۱۹، ۱۲۳-۱۰۸.
- 21- Creswell, J., & Poth, C. Qualitative inquiry and research design. Los Angeles, CA: Sage 2018.
- 22- Graneheim, U. H., & Lundman, B. 2004. Qualitative content analysis in nursing research: Concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. Nurse Education Today, Vol.24 (2), 105-112. <https://doi.org/10.1016/j.nedt.2003.10.001>.
- 23- Hsieh, H., & Shannon, S. 2005. Three Approaches to Qualitative Content Analysis. Qualitative Health Research, 15(9), 1277-1288. doi:10.1177/1049732305276687.
- 24- Amanfi, M. Writing the Research Prospectus: A Guidebook for Qualitative Student Researchers. Independently published, 2019.
- ۲۵- فرامرزی، مهسا، زینالی عظیم، علی، ارزیابی عملکرد مدیریتی شهر تبریز پس از استقرار شورای اسلامی شهر تبریز، جغرافیا (برنامه ریزی منطقه ای)، ۱۳۹۷، دوره ۹، شماره ۱، ۴۴۵-۴۵۸.
- ۲۶- بصیری مصطفی، زینالی عظیم علی، تاثیر مبلمان شهری بر کیفیت محیط زیست شهری (مطالعه موردی محدوده خیابان امام تبریز از میدان ساعت تا آبرسان)، جغرافیا (برنامه ریزی منطقه ای)، ۱۳۹۸، دوره ۹، شماره ۳، ۲۲۹-۲۴۸.
- ۲۷- زینالی عظیم علی، ارزیابی توسعه ی کالبدی شهر تبریز بر اساس تحلیل شاخص های رشد هوشمند شهری (مطالعه ی موردی: منطقه ۲، ۴ و ۷ تبریز)، رساله دکتری، برنامه ریزی شهری، به راهنمایی میرسعید موسوی، دانشکده تحصیلات تکمیلی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرند، ۱۳۹۹.
- ۲۸- عطوفی، غلامرضا و جاویدان داروگر، حمیدرضا. اهمیت و جایگاه امنیت اقتصادی در توسعه پایداری

- ۳۷- صابری، حمید؛ امینی نژاد، غلامرضا و قاسمی، احمد، شهرسازی مشارکتی با تاکید بر محله محوری مطالعه موردی محله علی آباد برازجان، فصلنامه جغرافیا و مطالعات محیطی، ۱۳۹۲، دوره ۲، شماره ۶، ۴۱-۳۱.
- ۳۸- بخشی سنجدری، رضا، دریاباری، سیدجمال الدین، بررسی هوشمندسازی سیستم های حمل و نقل شهری در راستای توسعه پایدار شهرها مورد مطالعه کلانشهر تهران، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، ۱۳۹۹، دوره ۸، شماره ۳۲، ۴۵-۳۱.
- ۳۹- آل هاشمی، آیدا منصوری، سیدامیر و براتی، ناصر، زیرساخت شهری و لزوم تغییر نگاه در تعریف و برنامه ریزی آن: زیرساخت منظرین مفهومی نو در تعریف زیرساخت های شهری قرن بیست و یک، باغ نظر، ۱۳۹۵، دوره ۱۳، شماره ۱۶، ۴۳-۵.
- ۴۰- میراحمدزاده اردبیلی، سیدجمال و ابراهیمی، فضیلت، زیرساخت های شهری و پایداری توسعه پایدار شهری، کنفرانس ملی معماری و منظر شهری پایدار، ۱۳۹۳، مشهد.
- ۴۱- نوروزی، مریم و بمانیان، محمدرضا، تحلیل اثر زیرساخت های سبز شهری بر ارتقا مولفه های پایداری محیطی، اندیشه معماری، ۱۳۹۸، دوره ۳، شماره ۶، ۱۸۹-۱۷۵.
- ۴۲- نظامی، نیما و شفیعی، رضا، مدیریت یکپارچه پسماند شهری با رویکرد توسعه پایدار: بررسی مقایسه ای ۶ شهر جهان، کنفرانس سالانه پژوهش های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری، ۱۳۹۴، موسسه معماری و شهرسازی سفیران راه مهرازی، تهران.
- ۴۳- شاهی، الهام و عباسلو، حانیه، تولید کمیوست از پسماند جامد شهری در راستای توسعه پایدار مطالعه موردی شهر سیرجان، مطالعات علوم محیط زیست، ۱۳۹۹، دوره ۵، شماره ۴، ۳۱۶۵-۳۱۶۰.
- ۴۴- سرایی، محمدحسین، جمشیدی، زهرا و آهنگری، نوید. اولویت بندی شاخص های مدیریت مواد زاید جامد شهری در راستای توسعه پایدار مطالعه موردی شهر بوکان، فصلنامه اقتصاد و مدیریت شهری، ۱۳۹۵، دوره ۴، شماره ۱۴، ۱۸-۱.
- ۴۵- رمضانیان محمد، کاظم پور اسماعیل، شکیبایی، زهره، طراحی و تدوین الگوی مدیریت بر آموزش شهروندی با رویکرد توسعه پایدار شهری (شهر هم افزا)، مدیریت شهری و روستایی، ۱۳۹۹، شماره ۶۱، ۱۲۹-۱۴۰.
- ۴۶- کاظمی لاکسار، حسین، خاوری نصیر محله، علی، مصمصام بزرگی، رضا؛ ارزیابی منابع جدید درآمد در شهرداری، رویکردهای پژوهشی نوین در مدیریت و حسابداری، شماره ۸۱.
- 47- Magalhães & Santosac, E, 2021, Evaluating the potential of mobility plans for achieving sustainable urban development, Research in Transportation Business & Management, Vol. 218(3), 1-21 <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2021.100743>.
- 48- Miller, B. & Mössner, S. 2020. Urban sustainability and counter-sustainability: Spatial contradictions and conflicts in policy and governance in the Freiburg and Calgary metropolitan regions. Urban Studies, 1-21. doi:10.1177/0042098020919280.